

## ПОВІДОМЛЕННЯ

### 80-річчя української революції

А. О. КОПИЛОВ (Кам'янець-Подільський),  
О. М. ЗАВАЛЫНЮК (Кам'янець-Подільський)

#### **Кам'янець-Подільський державний український університет: від ідеї заснування до ліквідації (1917—1921 рр.)**

У жовтні 1998 р. минуло 60 років з того часу, як Україна відсвяткувала відкриття Кам'янець-Подільського державного українського університету, другого після столичного вищого національного навчального закладу, народженого революційним часом.

Ідея заснування у Кам'янці на Поділлі університету виникла восени 1917 р. і належала трьом видним діячам краю — О. М. Пашенко (голова повітової земської управи), О. П. Шульмінському (голова міської управи) та К. Г. Солусі (голова Подільської губернської організації «Просвіта») <sup>1</sup>.

Однак через зміну політичної ситуації в місті реалізацію задуму довелося відкласти. До цього питання повернулися аж на початку наступного року. 4 січня 1918 р. на засіданні міської думи було ухвалено звернутися до Центральної Ради з проханням відкрити у Кам'янці якщо не університет, то філію Київського народного університету <sup>2</sup>. Делегація, яка згодом побувала в столиці, отримала в Генеральному секретарстві освіти запевнення, що питання буде вивчено, якщо міська дума виділить на реалізацію університетського проекту будинок і гроші <sup>3</sup>. 15 січня 1918 р. дума обрала спеціальну університетську комісію, яка мала займатися питаннями створення вузу. Але розгорнути свою діяльність вона змогла не відразу, оскільки 21 січня частини 74-го Ставропольського полку, які були в місті і стояли на більшовицьких позиціях, взяли під свій контроль усі міські установи й проголосили радянську владу <sup>4</sup>.

Після відновлення влади УНР «Просвіта» з Кам'янця направила до міністра освіти В. Прокоповича делегацію, яка переконувала, що місто знаходиться на стику двох частин української культури — східної і західної, а створюваний університет працював би на кілька регіонів — Волинь, Бессарабію, Буковину, Галичину і Поділля. Кам'янець має сприятливі географічні, економічні і політичні умови. Було досягнуто домовленості про приїзд в адміністративний центр Поділля спеціальної міністерської комісії, яка на місці ознайомиться з умовами для відкриття і функціонування університетського закладу <sup>5</sup>.

15 березня 1918 р. на своє перше засідання зібралася університетська комісія у розширеному складі. Вона заслухала інформацію про результати поїздки до Києва просвітян і вирішила звернутися до міської думи з

пропозицією асигнувати на потреби майбутнього закладу 1 млн. крб., а також намітила приміщення, які можна було б використати у навчальних цілях <sup>6</sup>.

Інформацію про результати поїздки комісії було передано також до міської, повітової і губернської земських управ. Дума погодилася з необхідністю виділення для заснування університету 1 млн. крб., а також вирішила просити Міністерство освіти відкрити в закладі кафедри польської, єврейської і російської літератури <sup>7</sup>.

22 березня 1918 р. до Кам'янця прибула міністерська комісія в складі професорів І. М. Ганицького, І. І. Огієнка, В. В. Дуб'янського та інженера К. Д. Титаренка. Керівництво «Просвіти» запропонувало гостям виступити з лекціями. У переповненому міському театрі вони прочитали низку лекцій і всі українською мовою. Сильне враження на присутніх справила лекція І. І. Огієнка «Українська культура» <sup>8</sup>.

Делегати оглянули місто, всі будинки, намічені комісією під університет, земельну ділянку, яку можна було використати для його потреб. Відбулося спільне засідання міністерської делегації і міської університетської комісії. І. М. Ганицький передав кам'янчанам проект статуту державних університетів, наголосивши, що він та його колеги схвалюють ідею про заснування у Кам'янці університету й будуть домагатися, щоб уряд зі свого боку виділив на цю справу не менше 1 млн. крб. Зібрання погодилося, що майбутній університетський заклад матиме три факультети: філологічний, природничий з помологічним відділенням та торговельно-технічний. Також було ухвалено, що за умови матеріальної допомоги з боку подільського православного духовенства на філологічному факультеті буде відкрито богословський відділ. Контингент студентів мав становити близько 1500 осіб, а слухачів підготовчих курсів — до 300 <sup>9</sup>.

Після від'їзду делегації Подільська земська рада, що відбулася 25—30 квітня 1918 р. у Вінниці, вирішила асигнувати на здійснення університетського проекту 1 млн. крб. Цю суму земство мало сплачувати протягом трьох років (у 1918 р. — 200 тис. і 1919, 1920 рр. — по 400 тис. крб.), хоча було добре відомо, що земські каси через несплати податків були порожніми <sup>10</sup>.

Приклад губернської земської ради наслідувала Кам'янецька повітова рада, в якій переважали селяни. 21 липня 1918 р. вона ухвалила рішення про виділення на заснування університету 1 млн. крб. за умови, що цю суму буде виплачено протягом 5 років. Рада також затвердила розмір щорічних сум на стипендії студентам — не більше 10 тис. крб. <sup>11</sup>

У квітні 1918 р. до Києва з Кам'янця направилися ще одна делегація, якій довелося бути свідком гетьманського перевороту. На початку травня її прийняв новий міністр освіти професор М. Василенко. Йому було передано документи про асигнування міською думою і губернською земською радою 2 млн. крб. на створення університету, а також про виділення 100 дес. землі, двох будинків, плани землі, списки майна <sup>12</sup>. Як пише В. К. Приходько, «справу утворення університету... перебрав до своїх рук Український Народний Університет у Києві» <sup>13</sup>. Тут же було обрано комісію по створенню Кам'янецького університету, до складу якої увійшли професори І. М. Ганицький (голова), І. І. Огієнко, Ф. П. Швець та ін. Рада професорів Київського народного університету, розглянувши питання про кандидатуру ректора майбутнього вищого закладу в Кам'янці, рекомендувала на цю посаду І. І. Огієнка <sup>14</sup>. Зібрання висловилося за те, що кандидату в ректори треба негайно приступити до виконання ректорських обов'язків з тим, щоб прискорити вирішення всіх необхідних для відкриття вузу формальностей <sup>15</sup>.

Майбутньому ректору довелося відразу вести полеміку з міністром освіти М. Василенком, який, на жаль, не бачив доцільності відкриття університету в глибокій провінції. І. І. Огієнко доводив, що Кам'янець-Подільський, який з прилеглою територією знаходиться на стику двох українських культур, якнайкраще підходить для того, щоб бути університетським містом. Цей аргумент переконав міністра, і, як стверджував І. І. Огієнко, він став прихильником проекту<sup>16</sup>.

Після цього розгляд питання про заснування Кам'янець-Подільського університету було передано створеній при Міністерстві освіти спеціальній комісії по збудуванню в Україні вищих шкіл, яку очолював академік В. І. Вернадський. Вона надзвичайно прискіпливо розглядала всі деталі справи. З метою глибшого інформування членів комісії щодо можливостей функціонування майбутнього університетського закладу І. І. Огієнко зробив для них відповідне аналітичне обґрунтування<sup>17</sup>.

Для підтвердження попередніх рішень місцевих властей про допомогу університету, які були ухвалені ще при Центральній Раді, І. І. Огієнко терміново виїжджає на Поділля. Його другий візит до Кам'янця 5–6 липня 1918 р. мав уже офіційний характер. Ректор провів нараду з тими діячами, які підтримували ідею заснування університету.

На засіданні міської думи було обрано постійну університетську комісію (21 особа), яку очолив І. І. Огієнко.

Під час її першого засідання голова заявив, що «Міністерство освіти Української держави поклало на нього почесну й відповідальну місію - організувати в Кам'янці-Подільському Український Державний Університет. Ясновельможний пан Гетьман ставиться до цієї справи цілком прихильно. Університет має складатись із факультетів: історично-філологічного, правничого й фізико-математичного. Організація Університету потребує великої праці ...»<sup>18</sup>.

Ю. Й. Сіцинський запропонував передбачити в проекті закону про створення університету і відкриття богословського факультету, що незабаром і було враховано<sup>19</sup>.

Міська дума підтвердила свої попередні рішення щодо університету, видала І. І. Огієнку необхідні документи. На час відсутності голови університетської комісії його обов'язки виконував професор П. М. Бучинський.

Підготовлений І. І. Огієнком законопроект і відповідні фінансові розрахунки стали предметом розгляду виділеної з комісії В. І. Вернадського підкомісії по утворенню Кам'янець-Подільського університету. Тут спробували заперечити ідею державного університету, запропонувавши кілька нових варіантів: філія, народний університет або окремий факультет. Також обмірковувалася доцільність українського характеру майбутнього закладу (йшлося про відсутність національної професури, наукових праць українською мовою тощо). Зрештою, завдяки зусиллям І. І. Огієнка і його прихильників цю проблему було вирішено<sup>20</sup>.

Далі питання розглядалося на засіданні Малої Ради міністрів. Схвалений проект передали на Велику Раду. Як згадував один з тодішніх міністрів Д. І. Дорошенко, який брав участь у тому пам'ятному засіданні, документ «пройшов дуже «гладко», при однодушній згоді всіх членів Ради Міністрів»<sup>21</sup>.

Під час вирішення справи з університетом у Києві І. І. Огієнко знайшов час навідатися до Кам'янця-Подільського. З'ясувавши, як тут іде практична робота, ректор доповів університетській комісії про результати своєї праці в столиці протягом трьох останніх тижнів: запрошено професуру з Петрограда, Москви, Києва, Харкова, Катеринослава, Одеси, Галичини (кілька з них не зможуть читати лекції українською мовою, з чим

треба буде змиритися); домовлено про відкриття богословського і сільськогосподарського факультетів (під останній додатково необхідні ще 50 дес. землі)<sup>22</sup>.

Повернувшись до Києва, ректор добився аудієнції у гетьмана України, передав йому на розгляд схвалений міністрами законопроект. 17 серпня 1918 р. П. Скоропадський затвердив закон про заснування Кам'янець-Подільського державного українського університету. Того ж дня схвилюваний І. І. Огієнко телеграфував П. М. Бучинському: «Гетьман затвердив Університет. Слава Вкраїні. Слава робітникам щирим. Скоро приїду, привітаю місто»<sup>23</sup>. Новий заклад засновувався з 1 липня 1918 р. у складі чотирьох факультетів: історико-філологічного, фізико-математичного з двома відділеннями — математичним та природничо-історичним, правничого і богословського. Але першого навчального року до роботи приступали лише два перших. До появи нового статуту користувалися російським університетським статутом 1884 р. з обов'язковим врахуванням внесених змін: 1) робочою мовою є українська (з дозволу міністра освіти в окремих випадках лекції можна було читати і російською мовою); 2) адміністрація і викладацький склад на перший навчальний рік не обираються, а призначаються міністром освіти; 3) протягом 5 років на посади екстраординарних професорів дозволяється обирати осіб, які мали досвід університетської роботи не менше трьох років і склали магістерські іспити, а також тих українських і російських учених, що здобули ступінь доктора в закордонних університетах, вже були на викладацькій роботі і відомі своїми науковими працями; 4) на історико-філологічному факультеті відкриваються кафедри польської й єврейської літератури та історії. Спорудження університетських приміщень покладалося на комісію по створенню Кам'янець-Подільського державного українського університету на чолі з ректором<sup>24</sup>.

Повернувшись 21 серпня до Кам'янця, І. І. Огієнко активізував роботу підкомісії університетської комісії, залучив до роботи по підготовці відкриття закладу представників різних політичних партій, відомих місцевих діячів, єпископів двох релігійних конфесій<sup>25</sup>. У серпні — жовтні на роботу в університет були запрошені В. Біднов, Л. Білецький, К. Широцький, Шелудько, І. Крип'якевич, В. Геринович, В. Кучер, Ю. Гірняк, С. Балеї, Н. Гаморак, В. Бірчак, Л. Б'ялковський та ін.<sup>26</sup> Розпочався прийом документів від молоді, яка потягнулася до університету. Завершувався ремонт навчальних приміщень. Завозилося навчальне обладнання, виготовлялися меблі. Йшов збір навчальної літератури. Приклад показували професори університету. Загальна кількість подарованих книг до початку навчального року становила 1686 примірників<sup>27</sup>.

12 жовтня міністр освіти М. Василенко видав наказ, за яким І. І. Огієнко з 1 липня 1918 р. до 1 липня 1920 р. командировався до Кам'янця-Подільського працювати ректором університету із залишенням за собою посад (без отримання платні) у двох київських університетах - українському державному і св. Володимира<sup>28</sup>.

22 жовтня відбулося урочисте відкриття університету, яке, на думку І. І. Огієнка, мато стати подією всеукраїнського масштабу. Місто прибрали, прикрасили національними прапорами, квітковими арками. На свято прибули кілька сот гостей з різних регіонів України, серед них посланець гетьмана генеральний хорунжий Лібов; ректори Чернівецького і Київського університетів — доктор В. Тарнавський та професор Ф. Сушицький, професори Ф. Швець та І. Ганницький, доктор С. Смаль-Стоцький, заступник міністра освіти П. Холодний, десятки представників від політичних, державних, релігійних, громадських і молодіжних організацій Поділ-

ля, Галичини, Київщини. Університет отримав у цей день близько 400 вітальних адрес і понад 1000 телеграм з усіх куточків України, а також з-за рубежу від українських гімназій і початкових шкіл, «Просвіт», «Союзу українок», студентських академічних і творчих організацій, видавництв, послів України, військових частин, учительських спілок, ректорів європейських і російських університетів, різних академій наук<sup>29</sup>. У грамоті П. Скоропадського підкреслювалося: «Ми визнали за благо для всього люду українського утворити в місті Кам'янці-Подільському Український державний університет. Призиваючи Боже благословення на це огнище народної освіти, бажаємо аби цей університет, сприяючи широкому відродженню нашої національної культури, виявив усі творчі сили багатого духом та здібностями українського народу»<sup>30</sup>.

В святі взяли участь широкі кола кам'янецького громадянства: міська дума, делегації від усіх релігійних конфесій, представники земства, учительство, школярі всіх навчальних закладів, ремісники, робітники, торговці, домогосподарки, військові тощо. Містом пройшов хресний хід, у міських церквах відбулись адресні молебні, а в університетській — урочиста літургія, яку служив єпископ подільський і брацлавський Пимен. Після тривалого засідання професорської ради, на якому проходила урочиста церемонія відкриття, в міському народному будинку відбувся святковий концерт, влаштований місцевою «Просвітою», збір від якого надійшов неможливим студентам. Університету подарували ікону св. архієпископа Михаїла, Біблію острозького видання 1581 р., майже 150 тис. крб.<sup>31</sup>

Гостям і кам'янчанам запропонували спеціально підготовлену до цієї події одноденну газету «Свято Поділля». Автори матеріалів -- О. Пашенко, В. Приходько, К. Солуха, М. Годованець та ін. розповідали про роботу, яка передувала відкриттю університету. Вміщувалися біографія І. І. Огієнка, довідки про перших викладачів, звернення до приватних осіб, навчальних закладів з проханням допомогти університетській бібліотеці книгами, а також до кооперативних і земських організацій — виділити гроші на стипендії студентам.

Університет розпочав свою роботу 1 листопада 1918р. читанням вступних і пробних лекцій, на яких, крім 267 студентів, побувало чимало бажаючих кам'янчан. У той час навчальний процес забезпечували всього 13 професорів, приват-доцентів, лекторів, асистентів і лаборантів<sup>32</sup>.

Кадрова проблема завдяки старанням ректора університету поступово вирішувалась. У 1919 р. розпочали роботу правничий, богословський і сільськогосподарський факультети. Восени штат викладачів офіційно зріс до 47 осіб, хоча 6 з них не прибули до закладу, а 2 ще з весни перебували у закордонному відрядженні. Залишалися незаміщеними посади лекторів французької, італійської та англійської мов<sup>33</sup>. У квітні 1920 р. навчальний персонал становив уже 60 осіб, у т. ч. 2 заслужених ординарних професори, 3 ординарних професори, 5 екстраординарних професорів, 23 приват-доценти, 1 астроном-наглядач, 5 лекторів, 11 старших та 10 молодших асистентів<sup>34</sup>.

Значна увага приділялася матеріальній базі закладу. Для сільськогосподарського факультету виділили приміщення другокласної духовної школи, фізико-математичного — орендований приватний будинок. У лютому 1920 р. правління університету придбало у власність садибу покійного російського генерала, де розмістився помологічний відділ сільськогосподарського факультету. Для наукових цілей було збудовано обсерваторію, метеостанцію. Практичні і лабораторні заняття проводились у 24 оснащених навчальних кабінетах. Було своє земельне господарство, про-

дукти з якого реалізовувалися в університетському колективі, а також надходили в студентську їдальню<sup>35</sup>.

Зростали фонди бібліотеки. Майже кожному викладачеві, який відбував у відрядження до наукових центрів України чи їхав лікуватися за кордон, виділялися кошти для придбання навчальної і наукової літератури. У вересні 1919р. почав діяти читальний зал для студентів<sup>36</sup>. У жовтні бібліотечний фонд університету становив 19 872 примірники, а через рік, у жовтні 1920 р. - 33 252<sup>37</sup>.

Оскільки не вистачало підручників, то університетська літографія друкувала курси лекцій багатьох викладачів. Так, у 1919—1920 рр. були опубліковані лекції П. Бучинського, М. Хведорова, М. Столярова, В. Гериновича, М. Драй-Хмари, С. Бачинського, І. Огієнка, С. Остапенка, Л. Білецького та ін.<sup>38</sup>

З початку роботи університету І. І. Огієнко взявся за справу створення своєї друкарні, яка б мала і слов'янський, і латинський шрифти. З цією метою у березні 1919 р. за кордон були відряджені приват-доценти Д. І. Дорошенко та М. А. Чайковський. Однак розв'язати проблему при відсутності валютних коштів (карбованці і гривні не були конвертованими) їм виявилось не під силу. Треба було шукати можливості всередині країни. У березні 1920 р. правління університету взяло в оренду друкарню Свято-Троїцького братства. Можливості видання лекцій і наукових праць значно зросли<sup>39</sup>.

Збільшення кількості факультетів і курсів підготовки спеціалістів зумовили ріст контингенту студентів. Якщо наприкінці першого навчального року тут налічувалося 493 студенти і вільних слухачів, то восени 1919 р. їх кількість сягала вже 1401 чол., більшість з яких становили юнаки (1112 чол. або 79,4 %). На історико-філологічному факультеті налічувалося 338 хлопців і дівчат (24,1 % від загальної кількості), сільськогосподарському — 235 (16,8 %), фізико-математичному — 478 (34,1 %), правничому — 310 (22,1 %) і богословському — 40 (2,8 %). За національним складом переважали українці (1111 осіб або 79,3 %). Також навчалися євреї (211 або 15,1 %), поляки (35 або 2,3 %), німці (8 або 0,6 %), білоруси (3 або 0,2 %), вірмени (1 або 0,17 %)<sup>40</sup>. 60 % студентів були вихідцями з Поділля, решта походили з Галичини, Буковини, Київщини, Чернігівщини, Катеринославщини та інших регіонів<sup>41</sup>. За соціальним походженням 34 % студентів були селянами, 25 % — належали до духовенства, 11 % — до ремісників, 8 % — до вчителів, 5,5 % — дворян і т. д. Середній вік студентів був далеко за 20 років. Досить сказати, що з 1171 особи, вік яких вдалося встановити, 18—19-річні становили 131 особу або 11,2 %, 20—24-річні — 699 (59,7 %), 25-29-річні - 246 (21,0 %), 30-39-річні - 65 (5,6 %), 40-річні і старші - 30 (2,6 %)<sup>42</sup>.

Переважну частину студентської молоді становили незаможники. У жовтні 1919р. І. І. Огієнко наголошував: «Тепер всі студенти не мають на що жити, примушені були шукати заробітку і приходять на лекції стомлені... Наша університетська допомога та стипендії не такі великі, щоб студент міг цілком прожити на них»<sup>43</sup>.

Саме через важкі умови життя не всі студенти могли вносити плату за навчання (на семестр — 125 крб., крім фізико-математичного і сільськогосподарського факультетів, де розмір платні становив 150 крб.)<sup>44</sup>.

23 грудня 1919 р. правління університету змушене було формально звільнити із складу студентів 320 осіб, які не внесли грошей за навчання, підкреслюючи, що вони (студенти) «будуть знову прийняті, коли внесуть відповідну плату»<sup>45</sup>. Однак реально позбавити таку кількість молоді права навчання ніхто не наважився.

В наступному семестрі становище з платнею ще більше ускладнилося: боржниками виявилися аж 972 студенти (більш як 2/3 загального складу). З березня 1920 р. правління університету винесло таку ухвалу: «Рахуючи, що студенти університету не внесли платні як за великої дорожнечі, так і за того, що м. Кам'янець знаходиться за фронтом, продовжити строк внесення платні за право навчання в весінньому семестрі до слідуючого семестру»<sup>46</sup>.

Щоб задовольнити свої щоденні матеріальні потреби, багато молодих людей шукали заробітку в міністерствах, різних державних, військових і громадських установах, майстернях, артілях, в приватних уроках. У лютому 1920 р. студенти організували свій кооператив «Самодопомога». Лише за один місяць він мав прибуток, сума якого становила 100 тис. крб.<sup>47</sup> Ще раніше при університеті організувалася студентська трудова артіль, яка мала такі відділи: шевський, по технічному обслуговуванню університетських будівель, для рубання дров, проведення польових робіт та ін. При артілі було організовано невелику шевську майстерню, в якій за помірну плату виконували замовлення обслуговуючого персоналу університету, студентів і приватних осіб<sup>48</sup>.

Навчальний процес в університеті розпочався 1 листопада 1918 р.

Деканати тривалий час записували студентів на обов'язкові дисципліни та по вибору, фіксували цей перелік у лекційних книжках, що видавалися кожному студенту на руки. У 1918/19 навчальному році (осінній семестр), за вибіркоким обстеженням, тижневе навантаження студента, наприклад, історико-філологічного факультету становило 30 годин, природничого відділення фізико-математичного - 16—20. У наступному навчальному році тижневе навантаження коливалося в межах 20—51 години. І це при тому, що, наприклад, на тому ж історико-філологічному факультеті було встановлено обмеження на кількість годин — від 18 (нижня межа) до 30 (верхня)<sup>49</sup>. (Навчатися доводилося і по неділях. Загальне тижневе навантаження доходило до 57 годин.) Перевищення встановленої норми свідчило, з одного боку, про велику тягу частини молоді до знань, а з іншого, — про розуміння цього патріотичного пориву працівниками канцелярій факультетів.

З весняного семестру 1918/19 навчального року серед обов'язкових для вивчення предметів із складанням іспитів на всіх факультетах значилися: історія України та українська мова і література<sup>50</sup>. У весняному семестрі наступного року цей перелік було доповнено географією України. Вивчення українознавчих дисциплін передбачалося протягом одного (першого року) на всіх факультетах, крім історико-філологічного. Інші обов'язкові дисципліни вивчалися як специфічні для кожного факультету і їх відділів (наприклад, на історико-філологічному їх налічувалося 4 - класичний, слов'яно-український, історичний та романо-германський; богословському — 5: біблійний, богословсько-філософський, церковно-історичний, богословсько-словесний і церковно-практичний)<sup>51</sup>.

У тому разі, коли студент прослухав передбачені лекції, виконав практичні і творчі завдання та склав відповідні іспити (оцінки за них не виставляли, а лише відзначали — «склав» чи «не склав», згодом — «витримав» чи «не витримав»), декан факультету зараховував йому семестр. В іншому випадку студента не записували на лекції наступного півріччя. Після 8-го семестру випускникам мали б вручити випускні свідоцтва<sup>52</sup>.

Екзаменаційна сесія в університеті розтягувалася на кілька місяців. Скажімо, іспит з вступу до математичного відділу за осінній семестр 1919/20 навчального року професор П. М. Бучинський приймав протягом січня — лютого 1920 р., у дні, погоджені зі студентами. У тому ж році про-

фесор М. М. Хведорів розпочав іспит з вищої математики у квітні, після того як завершив виклад лекційного курсу<sup>53</sup>. Не раз іспити доводилося переносити через об'єктивні причини, передусім через відсутність літератури. Саме така ситуація склалась у березні 1920 р. на сільськогосподарському факультеті (відкрито у жовтні 1919 р.)- Через те, що тексти лекцій викладачів не були видруковані, факультетська студентська Рада стверджувала, що «студенти не зможуть скласти екзамени» (йшлося про 229 осіб), а тому вважала за доцільне змінити час сесії і направити двох своїх представників до Львова і Кракова для придбання необхідних книг<sup>54</sup>. Це було тим більш актуальним, якщо врахувати, що молодь у зв'язку із складними матеріальними обставинами відвідувала заняття нерегулярно. Так, у грудні 1919 р. на правничому факультеті з більш як 200 осіб в аудиторіях бували не більше 150<sup>55</sup>.

Через гостру потребу поєднувати навчання із заробітками заняття в університеті, на прохання незаможників, неодноразово переносилися на другу половину дня, хоча такий захід вимагав більших витрат на електроенергію, а при її відсутності — на гас та лампи. Зважаючи на це, Рада професорів 6 жовтня 1920 р. змушена була перенести навчальну працю на першу половину дня. Проте новація протрималася всього один день. Констатувавши небувале низький рівень відвідування занять, а також зазнавши випадку з боку студентських організацій, правління університету відмінило своє рішення і відновило попередній режим роботи<sup>56</sup>.

З метою поліпшення якості знань дійсних студентів та вільних слухачів влітку 1919 р. на фізико-математичному факультеті було відкрито безплатні підготовчі курси з алгебри, геометрії і тригонометрії, на яких навчалися 18 осіб<sup>57</sup>.

315 червня по 1 вересня 1920 р. фізмат провів платні курси (250 крб.) для студентів університету та бажаючих гостей, «котрі скінчили середню школу і не мають доброї підготовки по математиці або... скінчили ті середні школи, де проходила математика в обсязі меншому гімназійної програми»<sup>58</sup>. У той же час сільськогосподарський факультет, який відставав від інших з курсом підготовки спеціалістів, з 1 червня по 1 жовтня провів додатковий семестр, в ході якого студенти вивчали 11 дисциплін<sup>59</sup>.

Оцінку навчальної праці студентів навесні 1919 р. дав приват-доцент Д. І. Дорошенко: «Взагалі атмосфера панувала в університеті дуже добра. Молодь з живим інтересом ставилась до викладачів, видно вона цінила й те, що Кам'янецький університет являється національною науковою інституцією»<sup>60</sup>.

Крім підготовки лекційних курсів і навчальної праці, викладачі університету жили інтенсивним науковим життям. Восени 1919р. утворилося наукове товариство, яке складалося з двох секцій — точних і гуманітарних наук. Дійсними членами його приймали всіх викладачів, які мали друковані праці. Перша секція, в якій налічувалося 16 осіб, у 1919/20 навчальному році провела 10 засідань, на яких було заслухано 15 наукових доповідей. Друга, що об'єднувала майже 20 членів, засідала 18 разів, в ході яких було виголошено й обговорено 28 доповідей<sup>61</sup>.

З вересня 1919р. в університеті розпочало роботу товариство українських економістів, яке привернуло увагу своїх членів до української термінології економічних питань і класифікації елементів політекономії<sup>62</sup>.

Науковці, незважаючи на матеріальну скруту, при підтримці правління університету, починаючи з 1919 р., друкували свою наукову продукцію, передусім курси лекцій для студентів. У 1919—1920 рр. вийшли друком у студентській літографії, якою завідував приват-доцент С. В. Бачинський, 26 курсів лекцій і посібників<sup>63</sup>.

Правління університету, розуміючи потребу навчальної літератури, відгукнулося на прохання студентської молоді щодо фінансування видання лекційних курсів. Лише у квітні 1919 р. на потреби літографії було виділено 206 740 крб. 31 коп.<sup>64</sup>, хоча цих грошей було недостатньо, аби забезпечити друк усіх підготовлених матеріалів.

Науковці університету брали участь у реалізації кількох важливих державних проектів. Так, вони працювали в комісіях по перекладу на українську мову Святого Письма та чинних в Україні цивільних і карних законів, над створенням словників — правничого, мови Т. Г. Шевченка і біографічного (діячів Поділля)<sup>65</sup>.

У серпні 1919 р. на сільськогосподарському факультеті розпочала роботу рецензійна комісія Міністерства земельних справ під головуванням приват-доцента О. Полонського. До її складу входили ще 3 викладачі, які протягом двох місяців прорецензували 14 різних робіт з природознавства й хімії українських і зарубіжних авторів та рекомендували видати їх як підручники для школи<sup>66</sup>.

<sup>1</sup> Приходько В. Повстання Українського державного університету в Кам'янці на Поділлі: Відбитка з «Нашої культури» 1935—1936 рр. — Варшава, 1935. — С. 4, 6.

<sup>2</sup> Свято Поділля (Кам'янець-Подільський). — 1918. — 22 жовтня.

<sup>3</sup> Кам'янець-Подільський міський державний архів (далі — КПМДА), ф. 582, оп. 1, спр. 3, арк. 2.

<sup>4</sup> Центральний військово-історичний архів Росії, ф. 2129, оп. 5, спр. 14, арк. 25.

<sup>5</sup> Пашенко О. Заснування Кам'янець-Подільського державного українського університету // Наша культура: Науково-літературний місячник. Кн. 5(14). — (Варшава), 1936. — С. 338; КПМДА, ф. 582, оп. 1, спр. 3, арк. 3.

<sup>6</sup> Пашенко О. Назв, праця. — С. 339.

<sup>7</sup> Свято Поділля. — 1918. — 22 жовтня.

<sup>8</sup> Пашенко О. Назв, праця. — С. 340.

<sup>9</sup> КПМДА, ф. 582, оп. 1, спр. 3, арк. 2-3.

<sup>10</sup> Приходько В. Назв, праця. — С. 16, 17; Пашенко О. Назв, праця. — С. 340; Свято Поділля. — 1918. — 22 жовтня.

<sup>11</sup> Пашенко О. Назв, праця. — С. 340; Свято Поділля. — 1918. — 22 жовтня.

<sup>12</sup> Пашенко О. Назв, праця. — С. 342.

<sup>13</sup> Приходько В. Назв, праця. — С. 18.

<sup>14</sup> Там же; Пашенко О. Назв, праця. — С. 343; Україна (Кам'янець-Подільський). — 1919. — 22 жовтня.

<sup>15</sup> Огієнко І. Моє життя: Автобіографічна хронологічна канва // Наша культура (Варшава). — 1936. — Кн. 8-9/17. — С. 511-512.

<sup>16</sup> Там же. — С. 512.

<sup>17</sup> Україна. — 1919. — 22 жовтня.

<sup>18</sup> Приходько В. Назв, праця. — С. 27, 31—32.

<sup>19</sup> Завальнюк О. М. Ю. Й. Січінський і Кам'янець-Подільський державний український університет (1918-1921 рр.) // Духовні витоки Поділля: Творці історії краю. Матеріали міжнародної науково-практичної конференції. — Ч. 1. — Хмельницький, 1994. — С. 63.

<sup>20</sup> Подольская мысль (Кам'янець-Подільський). — 1918. — 22 октябрю.

<sup>21</sup> Дорошенко Д. Мої спомини про недавнє минуле. — Мюнхен, 1969. — Вип. 2. — С. 413.

<sup>22</sup> Приходько В. Назв, праця. — С. 37—38.

<sup>23</sup> КПМДА, ф. 582, оп. 1, спр. 3, арк. 86.

<sup>24</sup> Державний вісник. — 1918. — 29 серпня.

<sup>25</sup> КПМДА, ф. 582, оп. 1, спр. 3, арк. 23; Український історик: Журнал історії і українознавства / Під ред. Любомира Винара. — Ч. 1—4 (104—107). — Т. 27. — Нью-Йорк—Торонто—Мюнхен, 1990. — С. 84.

<sup>26</sup> Огієнко І. Назв, праця. — С. 513.

<sup>27</sup> Свято Поділля. — 1918. — 22 жовтня.

<sup>28</sup> Державний вісник. — 1918. — 16 жовтня.

<sup>29</sup> Завальнюк О. М. Кам'янець-Подільський державний український університет: становлення і діяльність (1918—1921) // XXXXIII звітна наукова конференція кафедр інституту за 1991—1992 рр. (Секція суспільних наук): Тези доповідей. — Кам'янець-Подільський, 1993. — С. 13.

- <sup>30</sup> КПМДА, ф. 582, оп. 1, спр. 7, арк. 7.
- <sup>31</sup> Завальнюк О. М. Кам'янець-Подільський державний... — С. 14
- <sup>32</sup> КПМДА, ф. 582, оп. 2, спр. 6, арк. 3 зв.; спр. 9, арк. 3, 5; Огієнко І. Назв, праця. — С. 522.
- <sup>33</sup> Україна. — 1919. — 22 жовтня; Геринович В. Назв, праця. — с. 5; Завальнюк О. М. Огієнко і Кам'янець-Подільський державний український університет // Наукові праці історичного факультету — Кам'янець-Подільський, 1996. — Т. 2. — С. 99; Трудова громада (Кам'янець-Подільський). — 1919. — 30 листопада.
- <sup>34</sup> КПМДА, ф. 582, оп. 1, спр. 146, арк. 37.
- <sup>35</sup> Завальнюк О. М. Кам'янець-Подільський державний український університет... — С. 15-16.
- <sup>36</sup> Огієнко І. Рятуння України: На тяжкій службі своєму народові. — Вінніпег, 1968. — С. 51; Освіта (Кам'янець-Подільський). — 1919. — № 5. — С. 28; Трудова громада (Кам'янець-Подільський). — 1919. — 21 вересня.
- <sup>37</sup> Україна. — 1919. — 22 жовтня; Подольский край (Каменец-Подольск). — 1920. — 22 октября.
- <sup>38</sup> КПМДА, ф. Р. 302, оп. 1, спр. 49, арк. 36; Наш шлях (Кам'янець-Подільський). — 1920. — 10 березня, 20 травня.
- <sup>39</sup> КПМДА, ф. 582, оп. 1, спр. 44, арк. 20.
- <sup>40</sup> Там же, ф. Р. 302, оп. 1, спр. 5, арк. 2.
- <sup>41</sup> Завальнюк О. М. Кам'янець-Подільський державний український університет... — С. 15.
- <sup>42</sup> КПМДА, ф. Р. 302, оп. 1, спр. 5, арк. 2 зв., 4 зв. (Підрахунки наші).
- <sup>43</sup> Україна. — 1919. — 19 жовтня.
- <sup>44</sup> КПМДА, ф. Р. 582, оп. 2, спр. 16, арк. 17.
- <sup>45</sup> Там же, ф. Р. 302, оп. 1, спр. 5, арк. 11.
- <sup>46</sup> Там же. — С. 12.
- <sup>47</sup> Наш шлях. — 1920. — 21 лютого, 19 березня.
- <sup>48</sup> КПМДА, ф. 581, оп. 1, спр. 20, арк. 27; Наш шлях. — 1920. — 21 лютого; 19 березня,
- <sup>49</sup> КПМДА, ф. Р. 582, оп. 1, спр. 45, арк. 1; спр. 262, арк. 1, 51 зв.; ф. Р. 302, оп. 3, спр. 264, арк. 16 зв., 177 зв., 178 зв.; ф. Р. 852, оп. 2, спр. 268, арк. 1.
- <sup>50</sup> Українська ставка. — 1919. — 12 лютого.
- <sup>51</sup> КПМДА, ф. Р. 582, оп. 1, спр. 44, арк. 17; спр. 41, арк. 47; спр. 45, арк. 1 — 1 зв.
- <sup>52</sup> Там же, спр. 45, арк. 7.
- <sup>53</sup> Трудова громада (Кам'янець-Подільський). — 1920. — 13 січня; Наш шлях (Кам'янець-Подільський). — 1920. — 13 січня.
- <sup>54</sup> КПМДА, ф. Р. 582, оп. 1, спр. 72, арк. 36.
- <sup>55</sup> Наш шлях. — 1919. — 10 грудня.
- <sup>56</sup> Див.: Огієнко І. Моє життя. — С. 522; КПМДА, ф. Р. 582, оп. 1, спр. 17, арк. 157; спр. 26, арк. 26, 28; спр. 72, арк. 23; оп. 2, спр. 26, арк. 32; Наш шлях. — 1920. — 12 лютого, 3, 5 березня; Слово. — 1920. — 4 листопада.
- <sup>57</sup> КПМДА, ф. Р. 582, оп. 2, спр. 34, арк. 5, 7; Подольский край. — 1919. — 3 июля; Трудовой шлях. — 1919. — 9 липня.
- <sup>58</sup> КПМДА, ф. Р. 582, оп. 1, спр. 137, арк. 101, 116; Наш шлях. — 1920. — 6 червня.
- <sup>59</sup> КПМДА, ф. Р. 582, оп. 1, спр. 44, арк. 24; Наш шлях. — 1920. — 23 квітня, 8 травня, 6 червня.
- <sup>60</sup> Дорошенко Д. Назв, праця. — С. 42, 417.
- <sup>61</sup> КПМДА, ф. Р. 302, оп. 1, спр. 49, арк. 36; Наш шлях. — 1920. — 6 червня.
- <sup>62</sup> Трудова громада. — 1919. — 24 вересня.
- <sup>63</sup> Див.: КПМДА, ф. Р. 302, оп. 1, спр. 49, арк. 36; ф. Р. 582, оп. 1, спр. 137, арк. 31 зв.; Наш шлях. — 1920. — 10 березня, 20 травня.
- <sup>64</sup> КПМДА, ф. Р. 582, оп. 1, спр. 134, арк. 175.
- <sup>65</sup> Там же, спр. 30, арк. 3-6, 20-34, 51-61, 63-74, 75-80, 81, 88, 91; спр. 146, арк. 26; спр. 147, арк. 1; Наш шлях. — 1920. — 12, 25 лютого.
- <sup>66</sup> КПМДА, ф. Р. 582, оп. 1, спр. 47, арк. 33-47.

(Далі буде)